

Early Journal Content on JSTOR, Free to Anyone in the World

This article is one of nearly 500,000 scholarly works digitized and made freely available to everyone in the world by JSTOR.

Known as the Early Journal Content, this set of works include research articles, news, letters, and other writings published in more than 200 of the oldest leading academic journals. The works date from the mid-seventeenth to the early twentieth centuries.

We encourage people to read and share the Early Journal Content openly and to tell others that this resource exists. People may post this content online or redistribute in any way for non-commercial purposes.

Read more about Early Journal Content at <http://about.jstor.org/participate-jstor/individuals/early-journal-content>.

JSTOR is a digital library of academic journals, books, and primary source objects. JSTOR helps people discover, use, and build upon a wide range of content through a powerful research and teaching platform, and preserves this content for future generations. JSTOR is part of ITHAKA, a not-for-profit organization that also includes Ithaka S+R and Portico. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

THE RITUAL OF THE SEDER AND THE AGADA
OF THE ENGLISH JEWS BEFORE THE EX-
PULSION.

JACOB B. JEHUDA of London, the author of that valuable contribution to the literary side of Anglo-Jewish history, the Talmudical compendium *Etz Chaim*, so providentially rescued and preserved for us, never dreamt, when he noted down, in the year 1287, the Ritual and Agada of the Seder Nights according to English usage, that he was fixing a permanent picture of what was doomed to destruction, and was recording not a mere portion of the liturgy, but a page of Jewish history. Faithfully copying his great prototype, Maimonides, the English Chazan also embodied in his work the texts of the Recitations on the Seder Nights in the form customary among his countrymen, and appended the correlated rites according to Minhag England.

The Hagada has hitherto been considered *the piece, par excellence*, common to all the liturgies, and bearing the least and fewest marks of national differentiation. The examination of our MS. shows, however, that this part of the Service reflects as clearly and unmistakably the characteristic independence of the English liturgy, already noted in a previous article, as the rest of the prayers. Notwithstanding its small bulk, several variations distinguish and mark it off from the French ritual. Thus, for example, the repetition, in the vernacular, of the first two pieces, before and after the second cup—which, we learn from Rashi's *Pardess* was the French usage—was not customary in England.¹ Had it been so, how valuable would the English

¹ Solomon b. Jehuda, the saint of Dreuzæ (see Gross, *Revue des Études Juives*, XIII, 46, No. 3), followed this custom of translating the Hagada

renderings from the pre-expulsion period have been to us. Or, perhaps, they too would have been in French. The single non-Hebraic term which R. Jacob gives in his Ritual of the Seder, *cerfeuil*, the name of the vegetable handed round after the first cup, is French, and is met with in authorities of French origin or descriptive of the French ritual, e.g., in the *Machsor Vitry* (ed. Hurwitz, p. 294: ויקח מן הצרפוייל).

In the third part of his *Hilchot Pesach*, R. Jacob gives detailed instructions for the preparation of *charoseth*. But we look in vain in his work for a translation of the term, though such is given in Zidkiah b. Abraham's שבלי הלקט (ed. S. Buber, p. 184).

The directions for the preparation of the mixture are as follows:—חרוסת אינה מדברי סופרים וזכר לטיט וככה מעשהו יקח—תמרים או גרוגרות או צמוקין ודורסן ונותן בהם חומץ ומתבלן בתבלין כמ' טיט בתבלין ונמצא במדרש לעשותו מכל פירות של שיר השירים תמרה תאנה רמון אגוז תפוח ויוסף שקדים ששקר השם על הקץ וחמוץ [l. וחומץ] קצת זכר לתפוח שעוררנו תחתיו ועב זכר לטיט ובירושל' איכ' מו' צריך לעשותו דק וזכר לדם ונר' לרם מלונדרש שלפיכך עושהו עב בתחלה ובשעת טבול נותנין בו משקין והוי כמר וכמר We need but compare this with Zidkiah b. Abraham's recipe, to notice the difference of national usage, even in this trifling detail. In England, all the fruits named in the Song of Songs—dates, figs, pomegranates, nuts and apples—were crushed with almonds and moistened with vinegar. In Italy, spices, vegetables, blossoms, and even a sprinkling of lime formed some of the ingredients of the paste. R. Moses of London, quoted in this connection, appears here as an unquestioned authority for the Seder ritual. For the first time, an English Rabbi, a master in Halacha and an authority in traditions, confronts us as a living personality and not

into the vernacular, so Samuel of Falaise reports, as quoted by R. Isaac, *Or Sarua*, II., 119a, והקרוש מדרי'ו'ש היה רגיל לומר בלעז עד כולנו מכובין.

¹ *Or Sarua*, II., 119b.

merely a *nominis umbra*. R. Moses' decisions were recognised even when opposed to the pronouncements of such great French teachers as the famous R. Isaac b. Abraham=Isaac of Dampierre, brother of R. Simson of Sens, who, by the way, was known in England by the abbreviation ריברא, not ריבא or ריצבא. As in France, they relied for their knowledge of the Seder ceremonies on such revered teachers as R. Solomon b. Isaac of Troyes, R. Joseph Tob Elem and others, who worked out arrangements of the Seder ritual, in prose and verse; so R. Moses of London stood out as the central authority in tradition for the whole of England. Most probably he also left a compilation of the rules appertaining to this service, which Jacob b. Judah possessed in manuscript, just as he left compilations of other ritual laws, *e.g.*:—הלכות מליחת בשר וכל הדינים כאשר סדרם רבינו מלונדרושא (Bodleian Library, codex 882).

But apart from the historical interest of R. Jacob's Agada, it deserves examination for its deviations from, and additions to, the *textus receptus*. In the following pages I have carefully copied the rubrics which precede the Agada and are interspersed in it; and also noted all the essential variants of the Agadah as contained in the fourth part of the 26th Book of the *Etz Chaim*. Thus an idea may be formed of the text of the Agada which, three years before the expulsion, was already accepted by the English Jews as a heirloom of the past:—

פ"ד זה הסדר יעשה בט"ו [s. בליל] ובליל י"ו בנולה נוטל תחלה ידו אחת לכבוד הברכה וילך להסב עם בני ביתו ויקדש הקדוש כמ' שבארתי בהלכות קדוש וישתה כל אחד מלא לוגמ' והוא רוב רביעית¹ ומברך ברכה מעין שלש² דר' כוסות תקינו ולכל חד נעביד מצוה לבר שיני שלא יברך אחריו שברכת המזון פוטרו ואם בדיעב' השקה לבניו מכוסו יצא והוא ששתה רוב רביעית ונוטל ידיו ומברך ענ' והנמילה שלא יטמאו ידיו שהן שניות המשקין לעשותן תחלה ויקח ירקות ומנהג בצירפוייל ומברך ב"פ האדמה ויטבול במי מלא ולא בחרוסת וכיון שאין מצותו עד

¹ מחזור ויטרי, ed. Hurwitz, p. 274, note א.

² *Ib.*, p. 278.

טבול שני לא ימלא ממנו כריסו ואם אין לא מי מלח מותר לעשות ואפילו בשבת והמיימו' כתב טבול זה בחרוסת ואין צריך כזית מהירקות האלה שאין זה כי אם להיכר ולא יברך אחריו בור' נפשות אם לא אכל כזית והמיימוני מצריך כזית לכל אחד מירקות אלה : ואחר כך יביא קשרה עם הנ' מצות וב' תבשילין ואו' הריב'רא' והמיימוני שהם שני מיני בשר אחד זכר לפסח ואחד לחגיגה אבל הר"ם מלונדרש או' כרבינ' דבתראה הוא דאפי' גרמא ובישולי¹ אבל ביצה לא שאין זה כי אם לזכרון והירושלמי דקאמ' ובלבד מן שחוטה קאי על מתני' דמקום שנהגו לאכול צלי אבל עתה אין אנו אוכלין אותו : חל פסח במוצאי שבת אין צרי' כי אם תבשיל אחד דאין חגיגה י"ד רוחה שבת ואם נשחט מע"ש הוה ליה נותר ויש בקשרה ג' מצות ומנהג לעשותן מעשרון אחד סימן ללחמי תודה שמביא היוצא מתפיסה² ויוסיף עליהם ואם ירצה ומנהג לסמך³ איזה ראשונה ואיזה שנייה ואיזה שלישית ואין לחוש ונוטל אחד מן הנ' מצות התיכונה ומחלקה לשנים חציה לאפיקומן וחציה יאחו בידו ויאמ' הא לחמא עניא דאכלו :

After the formula לחמא כהא, which corresponds completely with the ordinary reading, the direction follows:—

ואחר כך מחזיר המצה לקשרה ומסלק הקשרה במקו' עקירת שולחן שבימיהם שולחנם קמנים היו וזה הסיר לבן לישאל ואין צריך לסלק התבשילין מן הקשרה שאין נר' כמקדיש קדשי' בחוץ⁴ אם לא ינביה התבשיל ואו' פסח זה וימזוג כוס שני ואם ישאלנו בנו או אחד מביתו ידלג ויאמ' עבדים היינו כו' ואם אין שואל יאמ' : מה נשתנה :

The form of the questions exhibits no difference whatever, except that אנחנו is used throughout instead of אנו.

In the opening of the response היינו we read:— is wanting; ובזרוע נטויה ובאותות ובמופתים ובמורא גדול⁵ alone is found.

The passage concerning the night spent in Bené Brak, which is only known from the Agada—its original source being still undiscovered—arranges the names in the following order:— משה בר' אליעזר בן עזריה ור' אלעזר רבי יהושע ור' עקיבא. It only reads כל הלילה. ור' טרפון.

¹ *Pesachim*, 114b; *Machzor Vitry*, p. 284.

² Ibn Jarchi, המנהיג *Pesach*, § 69.

³ *Machzor Vitry*, p. 272.

⁴ *Ib.*, p. 271, note K.

⁵ L. Hoffmann in *Berliner's Magazin*, 13, 193, note 1.

The formula ברוך המקום is peculiar and against Reifmann's hypothesis, that this piece is of the nature of a responsorial song. It begins as follows:—ברוך המקום ברוך הוא בר' שמו ברוך הוא שנתן תורה לעמו ישר' כנגד ארבעה..... The wise son says, in contradistinction to his wicked counterpart:—אשר צוה יי' אלהינו אותנו ואף—, as, indeed the *Mechilta* and all ancient texts of the Agada read (comp. Hoffmann in *Berliner's Magazin*, 13,193). The speech put into the mouth of the רשע has the readings:—שאיילו היה שם, שהוציא עצמו—. In the fourth son's speech לאמר is omitted.

The piece יכול contains the reading:—לא אמרתי לך—.

After ברוך שומר it is said:—ב"ה ב"ש שהק' חשב לנלות הקץ—: כמה שאמ'.

In מלמד שלא ירד להשתקע, לעקור הכל צא ולמד גדול ועצום שנ' וירעו—, שם אלא לגור שם כי כבר הרעב פרישות דרך, and וישימו עליו שרי מסים and עבודה קשה ויוציאו יי', זו הרחק, אלו הבנים שנ', ארץ שנ' וירא אלהים את ישראל ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה אני, משם לא ע"י מלאך.

After the words ואני הוא ולא אחר, a passage follows which has hitherto been regarded as specially and exclusively interpolated in the Provençal Ritual. Here it boldly appears in the text without the suspicion of a hint that it was condemned by some authorities. Juda Halevi (*Kusari*, III., 73), who sought it in vain in the Talmud, *i.e.*, the ancient authorities, correctly recognised it as a poetical elaboration of the conception that the Exodus was God's own direct and immediate work. That the piece did not belong to the Spanish Ritual is proved by his remark that it is only found in one ritual—as we now know—the Provençal. If the author of *Asufoth* (Gross in *Berliner's Magazin* X., 64) was correctly informed, this piece and its recitation at this portion of the service were condemned by the Rabbis of Palestine (see Luzzatto in Polak's *הליכות קדם*, page 41). Mr. Schechter has already pointed out (*JEWISH QUARTERLY REVIEW*, IV., p. 255) that R. Judah b. Jakar also failed to discover the source of this Agada. The English reading of

the passage is undoubtedly more correct than that given in *Machzor Vitry*, p. 293:¹—אמרו כשירד רבון העולמים במצרים ירדו—מהם מלאכי חבלה מהם מלאכי אש מהם מלאכי ברד מהם מלאכי זיע מהם מלאכי רתת . וחלחלה אוחות למי שרואה אותם אמרו לפניו רבונו של עולם והלא מלך בשר ודם כשיורד במלחמ' שריו ועבדיו מקיפין אותו כדי שלא ימצא צער בנופו ואתה הוא מלך מלכי המלכים דין הוא שאנחנו עבדיך ובני ישראל בני בריתך נרד ונעשה נקמה במצרים א' להם הניחו לי ואעשה רצון בני שאין דעתי נתקררה עד שארד אני בעצמי ואעשה נקמה במצרים : ביד חזקה זו הרבר..... :

In the following passage the reading is:—זו החרב שנ' , דבר אחר ביד חזקה ובורע נטועה שתים ובאתת , זו גלוי שכונה שנ' , מהו או' , מנין שלקו המצריים , שתים ובמורא גדול שתים ובמפתים שתים , אמור מעתה , ואל הים מהו או , אצבע אלהים הוא זה is wanting.

For הוא הק' , the reading throughout is הק' .

In לנו ממונם the single variant is כמה מעלות .

In למקום עלינו , אל אחת is wanting after . The reading is:—לחרבה , ועשה בהם שפטי' ובאלהיהם .

The piece commencing ר' נמליאל varies:—ר'ג' או'— : רבנים הללו בזמן שבית המקדש קים , אלו הן , רבנים הללו is wanting.

על שום שפסח המקום על בתי בני ישראל שנ' , בננפו before במצרים , על שום שפסח המקום על בתי בני ישראל שנ' is wanting.

עד שיגלה , בצקת אבותינו , ויקח מצה ויאמ' .

את כל עברתם , המצריים חיי , ויקח המרור ויאמ' is wanting ; לראות עצמו כאלו יצא :

ויגביה כל אחר כוסו יאמ' : לפיכך is wanting.

ומאפלה לאור גדול ומאבל לי"ט , שעשה נסים לאבותינו is wanting.

Against the tradition in Ibn Jarchi (המנהיג , *Pesach*, p. 75), the conclusion here reads:—ונאמר לפניו שיר חדש הלליה—.

Before the recitation of the Hallel, which, in spite of its

¹ The objection to this deduction in *Machzor Vitry*, p. 293, is corrupt. Instead of ואותו כקל וחומר , left by Hurwitz uncorrected, we should read ואותו קל וחומר האמור והלא עבדיו מקיפין אותו כדי שלא ימצא צער ואתו [מופרך הוא] אטו מי..... comp. הליכות קדם . p. 41.

being unabbreviated, appears without the customary introductory blessing, the remark is made:—**זְבֹרָא הִיָּה מְבָרַךְ עִתָּה** לקרות ההלל ואין נר' לרם מלונדרש שהרי אין כאן קריא' הללויה : דכיון שמפסיק באמצע הא קיימ' לן שאם שהוא כדי לגמור בלה חוזר לראש וכן כתו' בתשובת הגאונים' ואומ' :

After **ואומ' בְּעַל הַבֵּית** the direction is given למעיני מים. In the blessing ומן הזבחים להגיענו הלילה הזה the direction is given.

Here follow the rules for the blessings to be recited before the meal:—

ומבר' בורא בר' הגפן ושותי' ואין צריך לשפוך בשאר כוסות כאש' פי' בהלכ' ברכות ולא יברך על הגפן כי ברכת המזון פוטרו ונטל עתה ידיו לצורך הסעודה ומברך על נטילת ידיים דבנטילה ראשונה דירקות לא סגי דאגדה והלילא מסח דעתיה¹ ונ"ל דגם כל המסובין צריכין ליטול דדווק' בימיהם היה אחד או' האגדה ופטר כלם כדאמ' מאן א' אנדת' בי רב ששת רב ששת² אבל עתה שכולנו או' האגדה משו' היסח הדעת צריכי' הכל ליטול ידיהם ולקח הבעל הבית המצה הבצועה ואחת מהשלימות ומברך על שתיהם המוציא ואחר כך אֶקְבֹּז על אכילת מצה ובצוע משתיהם ואוכל כזית מצה זו היא המצה של חובה כדכת' על מצות ומרורים יאכלוהו מצה והדר מרור ויקח מרור ונותן לכל אחד כזית דאכילה כתיבה ביה ויטבול בחרוסת להמית התולע ויברך אֶקְבֹּז על אכילת מרור ויאכל ואין צריך לברך בַּפ האדמה שהלחם פוטרו ואַעֲגֹ שאינו בא ללפת הפת כיון דלא סגי בלאו הכי כדברים הבאים בתוך הסעודה דמי³ וכי ליכא שאר ירקי מברך בתחלה על המרור בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור ואכיל והדר אכיל מרור בלא ברכה ואין זה חבילות אם (ה)מברך השתי ברכות על המרור דלא מיקרי חבילות אלא דומיא דברכת המזון וקדוש שכל אחד טעון כוס לברו והשתי ברכות הו' חובה אבל היכא שהברכה האחת הו' משום דאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה לא הו' חבילות⁴ ואחר כך לוקחמ צהה שלישיית ויכרוך עמה מרור ויטבול בחרוסת זכר למקדש כהילל וטבול זה שעושה בחרוסת לא משום קפא⁵ דכל דאית בה נהמא לית בה קפא אלא כיון שעושין טבול זה זכר כהלל והלל לא היה עושה טבול אחר מסתמא היה עושה בחרוסת ומטעם זה נלרם מלונדרש שנכון לקחת כזית מרור בכריכה אף כי כבר

¹ שבלי חלקט, ed. Buber, p. ק.

² Pesachim, f. 116b.

³ שבלי חלקט, *ib.*; המנהיג, Pesach, § 67.

⁴ המנהיג, Pesach, § 82.

⁵ *Ib.*, § 79. and Pesachim, f. 116a.

יצא ידי חובתו דעב היה הלל אוכל באותה כריכה כזית מרור בכריכה אבל אין מברכין על הכריכה אף כי היה מברך עליו ג' ברכות דלדידן הוי ברכה לבטלה שהרי כבר יצאנו ומיהו אין חשש אם אין בו טבול או כזית ודי לנו בזכר הכריכה ורבינו מנחם מיוני¹ היה מברך המוציא ועל אכילת מצה על הפרוסה ובשלימה לא היה נוגע כלל שאינה אלא לחם משנה ויש שעושים המוציא ועל אכילת מצה והכריכה הכל באחת מן המצות והרב מפס לא היה עושה כן כי אם שתי מצות האחת ללחם משנה אבל הנכון לעשות ג' מצות בשלשתן באחת המוציא ובאחת על אכילת מצה והכריכה באחרונה והמיימוני עושה הטבול משאר ירקי בחרוסת והפרוסה שבירך על אכילת מצה בחרוסת והמרור בחרוסת והכריכה בחרוס' משו' דמספק' ל' אם הלכה כרבנ' דא' זה וזה בפני עצמו או כהלל שהיה כרכו ונר' לר"ם מלונדרש שהמיימוני היה אוכל השלימה לבדה בלא חרוסת דלא ליתי חרו' דרבנ' ומבטל מצה דאוריתא אבל המרור צרי' לשקועיה משום קפא ואחר יאכל כל סעודתו ויפטיר באפיקומן דבע[י]נן טעם מצה בפיו שהיא אף בזמן הזה דאורית' אבל במרור דרבנן לא אכפת לן ואם שכח ולא אכל אפקומן יצא בכזית אחרון ממצה שאכל דכל מצות שלנו עשויות כתקון אותן של מצות ממצוה² אף כי יש גדולים שמצריבין להתחיל הסדר אין צריך להחמיר ולא יאחר לאכול האפקומן אחר חצות שבא במקום הפסח שאינו נאכל אחר חצות ואם נרדמו וישנו כלם בתוך הסעודה שוב לא יאכלו אפקומן כר' יוסי דא' גבי פסח נרדמו לא יאכלו³ אבל אם לא ישנו כלם יאכלו אפקומן ואחר כך יטול ידיו בלא ברכה שידים מוזהמות פסולות לברכה וימוג כוס שלישי לברכת המזון ויברך בפ' הגפן וישת(ו)[ה] ואחר כך על הגפן ולא ישתה בין שלישי רביעי שלא ישתכר וישכח לנמור סדרו אבל בין שאר הכוסות אם רצה לשתות ישתה דיין שבתוך הסעודה אינו משתכר וקודם המזון אין רגילות להשתכר ואחר כך ימוג כוס רביעי ויאמ' שפוך :

The curious passage שפוך חמתך, which appears immediately after Grace and before the continuation of the Hallel, and has become associated with Elijah's Cup, but for which there is no authority in the ancient Talmudical literature, was recited in the following characteristic form : שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך ועל הממלכות אשר בשמך לא

¹ What is here related in the name of R. Menachem, the saint of Joigny, Isaac, *Or Sarua* (II., 119b), tells in the name of R. Jom Tob of Joigny, the martyr of York. See Z. Cahn, *Revue des Études Juives*, III. 4.

² המנהיג, *Pesach*, § 86.

³ *Pesachim*, f. 102b.

קראו • שפוי עליהם ועמך וחרון אפך תשינם : תנה עון על עונם ואל יבאו בצדקתך • תשיב להם גמול ׀ כמעשה ידיהם • תתן להם מגנת לב תאלתך להם • תרדף באף ותשמידם מתחת שמי ׀ • תהי טירתם לשמה באהליהם אל יהי יושב • ימחו מספר חיים ועם צדיקים אל יכתבו • תרועם כשבט ברזל ככלי יוצר תנפצם • תן להם ׀ מה תתן תן להם רחם משכיל ושדים צומקים • כי אכלו את יעקב ואכלוהו ויכלוהו ואת נוהו השמו :

While, therefore, the Italian Jews recited only Ps. lix. 6 (cp. *Roman Machzor*), and the Sephardic Jews added v. 7, and the present form has in addition Lam. iii. 66, we see here, in contradistinction even to the North-French Ritual, as preserved in *Machzor Vitry*, p. 296, with its many verses, the following independent selection of Scriptural texts: Psalm lxix. 6, 7, 28; Lam. iii. 64-66; Ps. lxix. 26, 29; ii. 9; Hosea ix. 14; Jer. x. 25. The margin contains, in addition, Ps. xxxv. 5, 6; Jer. xvii. 18; Ps. xxxvii. 15; lxix. 24; lxxxiii. 18, in the same hand as the text:—

יהיו כמוץ לפני רוח ומלאך ׀ דוחה • יהי דרכם חושך והלקלקות ומלאך ׀ רודפם • הביא עליה' יום רעה [ו]משנ(י)[ה] שברון שברים • חרבם תבא בלבם וקשתתם תשברנה • תחשכנה עיניהם מראות ומתניהם תמיד המעד יבושו ויבהלו עדי[עד] ויחפרו ויאבדו :

Then follows the rubric:—ולברך עתה אִקְבֹּוֹ ונכון להתחיל הלל ולברך אין לברך לעולם כי אם לקרות כדפּרַת פ' אין נשרכין ואו' עד לא לנו וגומ' כך :

Before the direction is given:—הודו—מן המצר מיכאן ואילך כופל—אבן מאסו בכל פסוק

ואל יחתום ביהללך עתה— the remark is made:—ואל יחתום ביהללך הגדול כי מה בצע לחתום שני פעמים במהולל בתשבחות • וכן היה נוהג ר' חיים כהן² אך אם חולה הוא או איסתניס ורוצה לשתות יותר יחתום ביהללך כדי לשתות כוס אחר וזה החתימה • יהללך..... : The conclusion here reads:—אלקיננו כל מעשיך וחסיד[י]ך—

¹ *Arachin*, f. 10a (*Tosafot*, s. v. פ"י). Cf. *Berachot*, f. 14a, *Tosafot*, s. v. ובילי פסחים י"ש שמברכין פעמים ובתחלה לקרות ואחר הסעודה אחר שפוך מברכין לגמור

² *Tosafot Pesachim*, f. 118a, s. v. רבי יוחנן.

ברנה יפארו וירוממו וישבחו וימליכו את שם קדשך הוד והדר יתנו לזכר
מלכותך כי לך טוב להודות ולומר שמך בכל יום תמיד כי מעולם ועד
עולם אתה יי בא יי מלך מהולל בתושבחות :

Then comes the following passage:—
ויברך החולה או האסתננס:—
בְּפֶה וַיִּשְׁתֶּה וַיִּמְזוֹג כּוֹס חֲמִשִּׁי לְהַלֵּל הַגְּדוֹל וְאַחַר כֵּן יֹאמֶר נִשְׁמַר
וַיִּשְׁתַּבַּח וַיַּחֲתוֹם וַיְבָרֵךְ בְּפֶה וַיִּשְׁתֶּה וְלֹא יִטְעוֹם כְּלוֹם כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה :
שלא יפינ מעם האפיקומן אף כי אין מקפירין לשתות מים :

The conclusion consists of the brief *memoria technica* of
the Seder Ritual. A commentary on it is not given, though
the writer probably composed one; just like Samuel b.
Solomon, styled Sir Morel of Falaise, who wrote one on
Joseph Tob Elem's rhymed Pesach arrangement which is
preserved by R. Isaac, *Or Saruah* (II. 114-20); or, to quote a
later instance, Solomon b. Jechiel Luria, who provided a
Commentary to his own verses on this theme, in which
he gives his name acrostically (Resp. 88):—

הָא לך הסימן הסדר שיסדתי
קדוש נטול מור | עובר לכחוש לחמי | [צרפוייל א.]
נסי נאל ידך תינא סמוך עני | ארר
חזיר זכרו סועד שבור שוטמי
מי פרנסה תן כוס מעריץ קוני :

Then follow rules for those who perform the Seder in
other households:—

מי שאין לו יין נוטל תחלה ומקדש [אחר] כך בוצע אחת מנ' מצות
ומתחיל ואו' בא יי א מה המוצי' לחם מן הארץ בא יי אלהי' מה אשר
בחר בנו מכל עם כו' זמן ו וחזור ומבר' אקבו על אכילת מצה ובוצע
משתיהן יחד ואוכל משתיהן ולוקח צירפוייל ומטבל ואוכל בלא נטילה כי
כבר נטל לצורך המוציא ואו' הא לחמ' עניא ומה נשתנ' עד גאל יש' .
ואין כאן ברכה מאחר דאין יין ולוקח מרור ומברך על אכילת מרור
ומטבל בחרוסת ואוכל בלא ברכה וסועד ומפטיר ונטל בלא ברכה ומברך
ברכת המזון בלא כוס כך העתקתי מ' יד רב' משה מלונדרש

¹ G. Bikell, *Messe u. Pascha*, p. 81, thinks that the fifth cup is first mentioned in the 10th century. He has overlooked the fact that in the Boraitha *Pesachim*, 118a, the old reading is כּוֹס חֲמִשִּׁי. See *Siddur Rav Anram I.*, 'שבלי הלקט מיא' p. 200; Joseph Caro. *Tur Orach Chaim*, 481.

ושוב מצאתיו ברא' בסד' רב עמר' המוציא אחרים בסדר פסח כך עושה יקדש וישתה כוס ראשון ויטבול טבול ירוק ראשון יאמ' אגדה וישתה כוס שני ויפרוס פרוסה ברכ' המוציא ועל אכילת מצה ויאכל ויברך על המרור ויכרוך כהלל ויעשה כן בכמ' בתים וכן בביתו באחרונה יגמור סעודתו ויברך על מזונו וישתה כוס שלישי ועל הרביעי יאמ' הלל וישתה ואחר ילך לבית שני ויברכו ברכת המזון' וישתו כוסם ועל הרביעי יגמור הלל ויברך וישתה שלא אסרו לשתות אלא בין שלישי לרביעי ואם יש עוד בית שלישי לגמור שם הלל יגמור הלל והם יברכו וישתו ולא הוא ומשאכל אפיקמן בביתו לא יוסיף לקדש בבית אחר ואם צריכין לו יקדש ולא ישתה ועל הירקו' יברכו הם בפה וישתו וברכ' המוציא ואכילת מצה יכול לברך ולהוציאם ולא יאכל הוא וכן על המרור הואיל וחובה אעפ' שיצא מוציא אבל ברכת הירקו' לא יברך להם והם יברכו כוסות המזון וההלל כתב ר'זברא' נר' שאין לברך על הגפן ועל פרי הגפן עד אחר כוס רביעי וכן נוהג רת' ולאחר טבול ראשון אינו מברך לבסוף בורא גפ' כי היכי שלא יברך בטבול שני בפה ובפ' הג' מברך לכוס שני ולעשו' מצוה לכל כוס שתקנו ואגדה לא מסח דעתו' רק לנטיל' ולא גבי ברכה ולאות' שמברכ' על הגפ' על כוס ראשון סברי דאנד' מסח' דעת' אף לברכה דאי לא מסך איך יברך על הגפ' כדי לברך פעם שנייה הוי ברכה לבטלה . ויש שמצריכ' לעומדי' באמצע סעודת' להתפלל לחזור ולברך המוציא והבל הוא בעיני הו' משה מלונדרש דאין הפסק כי אם ברכת המזון לסעודה וכסי' בין שחיט' לשחיט' ולא תפלה ואנד' :

Of free poetical additions, which certainly embellished the Seder Evening Service in Anglo-Jewish, as in French and Italian homes, the author of our compendium has preserved only one specimen in his work. Before passing on to the chapter on the Middle Days of the Festivals, he gives the piece which he found in the *Gottesdienstl. Vort.*, 2nd edition, p. 133) that it, together with the last three passages of the Agada, was added in the 15th century. But, at the close of the 13th century, we see it a firmly established portion of the English Ritual, before the expulsion. The author of the *Etz Chaim* has even taken care to anticipate all questions as to its antiquity, by adding a stanza in which he introduces his own name, Jacob, acrostically. There can be no doubt, therefore, that in his time already this poetical effusion formed an integral portion of the

Seder Ritual. Its original form is that given here. In our Ritual and in the Roman it has suffered several modifications. It may fitly form the pendant to this note:—

כי לו נאה כי לו יאה אדיר במלוב' • ברוך כהלכה • נדודיו יאמרו לו
לך ולך לך כי לך לך אף לך לך לך יי הממלכה • כי לו נאה כו' דגול
במלוכה הדור כהלכה • ותיקיו יאמרו לו • לך ולך כו' כי לו נאה כו' :
זכאי במלוכה חסין כהלכה • טפסריו יאמרו לו לך ולך כו' כי לו נאה כו' :
יחיד במלוכה מרום כהלכה • נוראיו יאמרו לו לך ולך כו' כי לו נאה כו' :
סביב במלוכה עניו כהלכה • פדוייו יאמרו לו לך ולך כו' כי לו נאה כו' :
צדיק במלוכה קדוש כהלכה • רחומיו יאמרו לו לך ולך כו' כי לו נאה כו' :
שתול במלוכה תקיף כהלכה • יקיריו יאמרו לו לך ולך כו' כי לו נאה כו' :
עוזו במלוכה קנא כהלכה • בניו יאמרו לו לך ולך לך כי לך לך אף לך
לך יי הממלכה :

DAVID KAUFMANN.